

**Дитиноцентрична концепція сімейного виховання у науковому
доробку В. О. Сухомлинського**

У статті розкриваються принципи, складові та шляхи реалізації дитиноцентричної концепції сімейного виховання В. Сухомлинського.

Ключові слова: дитиноцентризм, сімейне виховання, дитина, батьківська педагогіка, сім'я.

Найвагомішим внеском у вітчизняну теорію та практику сімейного виховання другої половини ХХ століття є науково-педагогічна спадщина Василя Олександровича Сухомлинського (1918 – 1970) – видатного педагога, вченого, публіциста, автора багатьох праць із проблем виховання дітей у сім'ї.

Окремі аспекти його спадщини з досліджуваної нами проблеми вивчали: І. Бех, А. Богуш, О. Савченко, М. Сметанський, О. Сухомлинська та інші [1; 2; 5; 7; 8], а також науковці: Л. Бондар, О. Петренко, О. Сараєва та ін. [3; 4; 6]. Однак, поза увагою дослідників поки що залишалася концепція виховання дітей у сім'ї, обґрунтована В. Сухомлинським, яку ми визначаємо як дитиноцентричну.

Визначення принципів, розкриття складових, характеристика шляхів реалізації дитиноцентричної концепції сімейного виховання В. Сухомлинського і складають мету нашої публікації.

Учіння про сім'ю є змістовою константою багатоаспектної теоретико-практичної спадщини В. Сухомлинського, вивчення якої набуло особливої актуальності на сучасному етапі розвитку історико-педагогічної науки. Звертаючись до проблем сімейного виховання, прямо та опосередковано

розглядаючи його окремі аспекти, вчений був глибоко переконаний у потенційній силі виховного впливу родини, скеровував усю діяльність на узгодження виховних цілей і дій сім'ї та школи.

Теоретичні узагальнення результатів практичної роботи педагога з батьками учнів відображені в його працях: “Духовний світ школяра” (1961), “Етюди про комуністичне виховання” (1967), “Павлівська середня школа” (1969), “Серце віддаю дітям” (1969), “Народження громадянина” (1970), “Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості” (1971) (вперше опублікована в 1976 році в I-му томі вибраних творів В. Сухомлинського в п'яти томах), тематичних збірках «Родительская педагогика» [20], «Батьківська педагогіка» [11], «Книга о любви» (1983) [9], «Мудрость родительской любви» (1988) [10] та статтях «К вопросу об организации школ-интернатов» (1988), «Моя педагогична система» (1988) та інших [21; 12].

Уперше в радянській педагогіці, після довгої перерви, він обґрунтував дитиноцентричну концепцію сімейного виховання, яка базується на глибокому психологічному аналізі сімейних взаємовідносин, принципах гуманізму, визнанні дитини вищою цінністю; визначив місце сім'ї в цілісному процесі формування особистості; розробив і перевіряв на практиці ідею співпраці сім'ї та школи в вихованні дітей тощо. Його наукові напрацювання, практичний досвід були, є й будуть базовими для подальшого розвитку теорії та практики виховання дітей у сім'ї.

Аналіз і характеристика поглядів ученого на проблеми виховання дітей у сім'ї дають змогу проникнути в їх сутність, оцінити новаторство ідей, співзвучність їх викликам сучасності. В. Сухомлинський теоретично обґрунтував і доклав зусилля до практичного втілення в життя дитиноцентричної концепції сімейного виховання, що являє систему закономірностей, поглядів, ідей, які розширюють і поглиблюють теорію та практику виховання дітей у сім'ї. Основне місце в її реалізації належить батькам, іншим членам родини, громаді.

Як першооснова виховання, наголошував В. Сухомлинський, сім'я здійснює найбільший вплив на розвиток особистості та суспільства. Усупереч позиції офіційних властей, які недооцінювали, інколи ігнорували роль і значення сімейного виховання в цілісному процесі становлення особистості, педагог висував власну точку зору: відмовитися від безперспективних планів і штучних експериментів і повною мірою використовувати виховний потенціал сім'ї як фактор формування кращих особистісних якостей підростаючої людини. Адже саме «в сім'ї, в найтоншому дотику батька та матері до дитячого серця і розуму пишеться наймудріша, найскладніша і в той же час найпростіша... сторінка книги, яку ми всі називаємо суспільним вихованням» [22, с. 129].

Відтак, глибоко усвідомлюючи ту величезну роль, яку відіграє сім'я як осередок формування особистості, педагог надавав великого значення цій ланці суспільства, стверджуючи, що саме від міцності цих “маленьких цеглинок – сімей “залежить цілісність і довговічність побудованого із них “величезного дому – суспільства” [22, с. 129].

Виховання дітей, наголошує В. Сухомлинський, вимагає від батьків величезного напруження сил, що веде не лише до гармонійного розвитку дітей і до самовизначення батьків, утвердження їх людської гідності. “Є десятки, сотні професій, спеціальностей, робіт, – зазначає він у бесіді «О гражданской и моральной ответственности родителей» праці «Родительская педагогика», яка увійшла у збірку «Мудрость родительской любви», – один будує залізницю, інший зводить житло, третій вирощує хліб, четвертий лікує людей, п'ятий шиє одяг. Та є найуніверсальніша – найскладніша і найблагородніша робота, єдина для всіх і водночас своєрідна, неповторна в кожній сім'ї – це творення людини” [20, с. 12].

Чи не тому, звертаючись до батьківської аудиторії, В. Сухомлинський неодноразово висловлював думку: «Якщо ви мрієте залишити після себе слід на землі – не обов'язково бути видатним письменником або вченим, творцем космічного корабля або відкривачем нового елемента періодичної системи.

Ви можете утвердити себе в суспільстві, виховуючи хороших дітей. Хороших громадян, хороших трудівників, хорошого сина, хорошу дочку, хороших батьків» [20, с. 12].

Щастя бути батьком чи матір'ю педагог розглядав як самоціль життя кожної людини, хоча наголошував, що діти – це щастя, створене важкою щоденною працею батьків. “Щастя батьківства і материнства – не манна небесна... Воно приходить тільки до тих, хто не боїться одноманітності, багаторічної праці – праці до самозабуття, – переконаний він, – складність цієї праці полягає в тому, що вона, ця праця, являє собою злиття розуму і почуттів, мудрості і любові” [20, с. 13]. В. Сухомлинський стверджував, що пріоритетним життєвим обов'язком батьків є виховання дітей, переконливо доводив, «що людина – найвища цінність». Для нього ці слова були не просто декларацією, вони йшли від самого серця, втілювали в собі розуміння батьківства як щастя, обов'язку та відповідальності. Цим він проголошував, що «яка б у вас відповідальна, складна, творча робота не була на виробництві, знайте, що вдома на вас чекає ще більш відповідальна, більш складна, більш тонка робота – виховання людини... Треба зрозуміти кожному із нас, шановні батько та мати, що невихована людина, моральна недоучка – те ж саме, що літак, випущений в політ зі зламаним двигуном: загине сам і принесе загибель людям» [20, с. 14].

Вивчення праць і досвіду педагога й батька дає змогу стверджувати, що погляди В. Сухомлинського на сім'ю та систему виховання в ній є цілісною дитиноцентричною концепцією сімейного виховання. До її основних системоутворюючих компонентів належать: дитиноцентризм, принцип природовідповідності, народності, гуманізму, соціалізації тощо.

Коротко охарактеризуємо кожен із названих принципів.

Дитиноцентризм В. Сухомлинський розглядав на основі антропологічного підходу, який був визначений і обґрунтований ще К. Ушинським, а потім розвинений П. Лесгафтом, П. Каптеревим. Свідченням антропологічного підходу до виховання особистості є те, що в

центр своїх наукових пошуків і практичної діяльності В. Сухомлинський поставив дитину. Переваги дитиноцентричного підходу він убачав у забезпеченні успішності природного розвитку дитини відповідно до її індивідуальних здібностей і інтересів. На його думку, кожна дитина може реалізувати свої можливості, досягти бажаної мети, задля чого вона має пройти складний шлях біологічного, психічного, соціального, суспільного розвитку та становлення. Успішність перебігу цього процесу забезпечує цілеспрямований виховний вплив на дитину в кожному з означених напрямів, а головне – посилена увага батьків до внутрішнього світу особистості, адже формування її мотивів, потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій прямо залежить від впливу сімейного середовища, зусиль батьків і дітей. Мудра влада виховання, наголошує В. Сухомлинський, виявляє себе в тому, що пробуджує у кожній дитині її «індивідуальну людську неповторність» [19, с. 284].

Принцип природовідповідності. Природовідповідністю пронизана вся творча спадщина В. Сухомлинського. Він розглядає не дитину взагалі, а дитину конкретного віку, статі, соціального статусу, природних здібностей, певної спадковості й лише за такого підходу вибудовує систему педагогічних впливів на неї. Вчений виокремлює особливості етапів становлення дошкільника, школяра, підлітка, юнака та дівчини. Згідно цього, батьки мають враховувати внутрішню природу дитини та вести її природним шляхом розвитку. І в цьому процесі дорослішання сім'я посідає спочатку головне місце («Серце віддаю дітям») [13], потім стосунки в сім'ї стають партнерськими, рівними («Народження громадянина») [14] і в юності – це поради дітям, що вже стали дорослими («Листи до сина», «Лист дочці») [15; 23; 24].

Через *принцип народності* В. Сухомлинський конкретизував своє розуміння суспільної та національно-культурної обумовленості процесу виховання дітей у сім'ї. Він виходив із того, що сім'я в історичному розвитку суспільства була основним інститутом становлення педагогічного досвіду

народу, його виховних норм, традицій і цінностей. Із цим принципом учений безпосередньо пов'язував завдання морального виховання, у статті «Моральні цінності сім'ї» обґрунтував, що «найголовніше моральне багатство сім'ї – це сімейні взаємовідносини і в ранньому дитинстві людина повинна пройти велику школу тонких, сердечних, людських взаємовідносин» [16, с. 440].

Він розглядав швидше не сім'ю, а родину – крім батька й матері – дідусів і бабусь, прабабусь інших близьких родичів, що було екстраполяцією ідей народної педагогіки в сімейне виховання. Педагог глибоко усвідомлював, що традиції, які живуть у казках, піснях, билинах, звичаях, обрядах, правилах поведінки і передаються від роду до роду становлять аксіологічну основу національного виховання дітей. Вони закладаються з дитинства в сім'ї й ніколи не втрачають своєї важливості. Отже, суть народності у вихованні В. Сухомлинський убачав у тому, щоб із перших днів народження в сімейному середовищі формувалося в дітей уявлення про кращі загальнолюдські, національні, сімейні цінності і, зрештою, все те, що ми називаємо менталітетом народу, нації [19].

Принцип гуманізму був стрижнем педагогіки В. Сухомлинського взагалі та його сімейної педагогіки зокрема. У невпинному педагогічному пошуку він продовжив і розвинув гуманістичні ідеї своїх попередників: Я. Коменського, Ж.–Ж. Руссо, Й. Песталоцці, Г. Сковороди, К. Ушинського та інших.

Гуманізм В. Сухомлинського – це любов до кожної дитини, неуспішної, важкої, невстигаючої, проблемної в усіх обставинах і ситуаціях. І головне – він так налаштував батьків, і цього ж принципу неухильно дотримувався й сам. Тому на питання, що в його житті було найголовнішим, без вагань відповідав: “Любов до дітей” [13, с. 7]. Гуманістичні ідеї В. Сухомлинський системно виклав у «Етюдах про комуністичне виховання» (1967); це довіра й повага до дитячої особистості, врахування інтересів, захоплень у дитячому колективі, а не безперечний вплив колективу на особистість, виховання без

покарань, провідна роль слова та особистий приклад вихователя для дитини. Ці погляди В. Сухомлинського на виховання викликали обурення з боку офіційної педагогіки, про що ґрунтовно йдеться в укладеній О. Сухомлинською праці «Этюды о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы» (2008) [8].

Ці ідеї безпосередньо стосуються й сімейної педагогіки, зокрема обґрунтування В. Сухомлинським провідного чинника виховання дітей у сім'ї – батьківської любові до дитини. На питання: «Якою вона має бути?», спираючись на досвід своїх попередників, результати власних наукових напрацювань і багаторічної роботи з батьками, він відповів: «Батьківська любов повинна бути такою, щоб у дитини пробуджувалася чуттєвість серця до оточуючого світу, до всього, що створює людина, що слугує людині і, звичайно, передусім до самої людини» [22, с. 117]. В. Сухомлинський уважав, що сім'я є виховним середовищем за умови, якщо вона пробуджує в дітях людяність.

Такі погляди особливо значимі в наш час, коли в зв'язку зі змінами соціально-економічного життя в Україні, погіршенням матеріального добробуту багатьох сімей, наявністю політичних суперечностей, зміною ставлення до духовних цінностей, зрештою, з відсутністю загальнонаціональної ідеології, проблема посилення уваги до виховання дітей на гуманістичних засадах у сім'ї стоїть актуально й гостро.

Принцип соціалізації. Батьківська сім'я – перший інститут соціалізації дитини. В. Сухомлинський, як і всі його попередники – К. Ушинський, П. Каптерев та ін., розглядав сім'ю як провідний соціальний інститут. Соціалізація дитини в сім'ї, на його думку, сприяє активному входженню дитини в суспільство. У ній (сім'ї) вона засвоює перший соціальний досвід. В. Сухомлинський визначав соціалізацію як прилучення особистості до суспільства, виходячи з того, що «з першого подиху свого життя вона (дитина – В. Ф.) – істота суспільна й її суспільна сутність виявляється в її відносинах, стосунках, взаєминах із іншими людьми (з перших днів

народження в сімейному середовищі), які задовольняють її матеріальні й духовні потреби, дитина включається в суспільство та стає його членом» [17, с. 448]. Цим В. Сухомлинський підкреслює, що виховання дітей у сім'ї – це соціалізація й що саме від сім'ї залежить, якою в світ вийде дитина.

Зазначаємо, що як одну зі складових соціалізації дитини В. Сухомлинський визначає самовиховання, якому надає особливого значення, підкреслює, що самовиховання відіграє велику роль у житті кожної людини. Сім'ю він розглядав як початкову ланку поступового переходу підростаючої людини від стану підпорядкування дорослим членам сім'ї до появи та розвитку потреби в самоактивності та самовихованні. Сім'я, за В. Сухомлинським, є основою розвитку й формування дитини, до якої потім приєднується школа, інші виховні інституції, в яких і відбувається процес становлення особистості, її соціалізації.

Зазначаємо, що теоретично обґрунтовані педагогом підходи та принципи сімейної педагогіки були реалізовані в конкретних складових дитиноцентричної концепції сімейного виховання. Зокрема, нами виокремлено такі її складові: соціалізація дитини в сім'ї; виховання громадянина; усвідомлення духовної єдності поколінь; врахування потреб і інтересів дітей у сім'ї; становлення та розвиток культури почуттів і взаємин; формування розумних потреб і бажань тощо.

Відтак, розробляючи дитиноцентричну концепцію сімейного виховання, В. Сухомлинський науково обґрунтував її мету і завдання, принципи, шляхи, умови, форми та методи її успішної реалізації. Його думки пройняті переконаністю в великій силі сімейного виховання, успіх якого залежить від знання батьками природи дитини, поєднання у виховній роботі сім'ї форм, методів та прийомів фізичного, розумового, морального, громадянського, трудового та естетичного розвитку дитини.

Теоретичні, методичні та організаційні новації В. Сухомлинського випередили свій час і в умовах сьогодення слугують основою, на якій має розвиватися теорія і практика виховання дітей у сім'ї.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Педагогіка сердечності В. О. Сухомлинського / І. Д. Бех // Науковий вісник Миколаївського державного університету. Пед. науки: зб. наук. праць. – Миколаїв : МДУ, 2004. – Вип. 8. – С. 18 – 21.
2. Богуш А. М. Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі : монографія / А. М. Богуш. – К. : Видавничий дім «Слово», 2008. – 272 с. – Бібліогр. : С. 254 – 272.
3. Бондарь Л. С. Проблема совместной воспитательной деятельности школы и семьи в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского. Дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.01. – К., 1984. – 203 с.
4. Петренко О. Б. Виховання любові до матері у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / О. Б. Петренко. – К., 1999. – 192 с.
5. Савченко О. Я. Вивчаємо спадщину В. О. Сухомлинського // Рідна школа. – 2005. – № 12. – С. 11 – 12.
6. Сараєва О. В. Педагогічна система В. Сухомлинського в науковому доробку вітчизняних учених. : дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.01 / О. В. Сараєва – К., 2007. – 245 с.
7. Сметанський М. Компаративний аналіз педагогічних поглядів А. С. Макаренка і В. О. Сухомлинського / М. Сметанський // Рідна школа. – 2006. – № 9. – С. 3 – 7.
8. Сухомлинская О. Этюды о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / «Акта» - издание, 2008. – 430 с.
9. Сухомлинский В. А. Книга о любви / [Составитель А. И. Сухомлинская, Л. В. Голованов] . – М. : Мол. гвардия, 1983. – 191 с.
10. Сухомлинский В. А. Мудрость родительской любви / [Сост. А. И. Сухомлинская] . – М. : Мол. гвардия, 1988. – 304 с.
11. Сухомлинский В. А. Батьківська педагогіка. /Упоряд. і авт. вступ. ст. В. Ф. Шморгун. – К.: Радянська школа, 1978. – 263 с.

12. Сухомлинський В. О. Моя педагогічна система: [з неопублікованої книги «Педагогічна культура»] / В. О. Сухомлинський // Радянська школа, – 1988. – №6. – С. 87 – 91; №7. – С. 79 – 84; №8. – С. 87 – 91; №9. – С. 86 – 91.

13. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т. – К.: Радянська школа, 1977 – .–
Т.3. – 1977. – С. 7 – 279.

14. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т. – К.: Радянська школа, 1977 – .–
Т.3. – 1977. – С. 283 – 582.

15. Сухомлинський В. О. Листи до сина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т. – К.: Радянська школа, 1977– .–
Т.3. – 1977. – С. 583 – 657.

16. Сухомлинський В. О. Моральні цінності сім'ї / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. –
Т.5. – 1976. – С. 436 – 440.

17. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т. – К.: Радянська школа, 1976 – .–
Т.1. – 1976. – С. 403 – 637.

18. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т. – К.: Радянська школа, 1976– .–
Т. 1. – 1976. – С. 55 – 206.

19. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т. – К.: Радянська школа, 1976– .–
Т.1. – 1976. – С. 207-400.

20. Сухомлинский В. А. Родительская педагогика / В. А. Сухомлинский. – М.: Знание, 1978. – 96 с. – (Нар. ун-т. Пед. фак.; №6).
21. Сухомлинский В. А. К вопросу об организации школ-интернатов / В. А. Сухомлинский // Советская педагогика. – 1988. – №12. – С. 82 – 88.
22. Сухомлинский В. А. Мы продолжаем себя в детях // Сухомлинский В. А. Мудрость родительской любви / [Сост. А. И. Сухомлинская] . – М. : Мол. гвардия, 1988. – С. 99 – 148.
23. Сухомлинский В. А. Письма к сыну // Сухомлинский В. А. Мудрость родительской любви / [Сост. А. И. Сухомлинская] . – М. : Мол. гвардия, 1988. – С. 178 – 287.
24. Сухомлинський В. О. Лист дочці /В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т. – К.: Радянська школа, 1977– .– Т. 5. – 1977. – С. 371 – 378.

В статье раскрываются принципы, составляющие и пути реализации детоцентрической концепции семейного воспитания В. Сухомлинского.

Ключевые слова: детоцентризм, семейное воспитание, ребенок, родительская педагогика, семья.

The article covers the principles, elements and ways to implement the concept of family education V. Sukhomlynsky.

Keywords: family education, child, parent education, family.